

Magyar hivatalnokok nyelvtudása és a felvilágosult abszolutizmus reformtörekvései*

„Többé hallani sem akarok róla, mindenben kövessék a rendeletemet”¹ – írta Mária Terézia királynő az 1773. október 18-án kelt kamarai előterjesztés margójára. Mi okozta az uralkodónó elégedetlenségét?

Fél évvel korábban, 1773. május 21-én a királynő a következőképpen rendelkezett: „Felső- ges szolgálatom számára nagyon előnyös lesz, ha a magyar kamarai ügyeket német nyelven fogják vezetni [...]. Ez nem érinti azt, hogy az országban működő hivatalokhoz intézett rendeleteket, ha szükséges, továbbra is latin nyelven adjuk ki; ám a hozzánk címzett feliratokat ezentúl csakis németül terjesszék elő”.² Ennek értelmében a Magyar Királyi Kamara³ felszólította a városi hatóságokat, a nekik alárendelt hivatalokat és személyeket, hogy mérjék fel saját német-nyelv-tudásukat, hogy képesek-e a német nyelvű ügyintézésre és a felelős szervekkel történő levezetésre.⁴

Az eredmény nem volt megnyugtató: a 15 szabad királyi városból mindössze hatnak, név szerint Nagyszombatnak, Szent-Györgynek, Besztercebányának, Sopronnak, Kékkőnek és Győrnek a válasza adott tanúbizonyosságot felkészültségről és hajlandóságról, kilenc város azonban, többek között Trencsén, Varasd és Esztergom, elutasító választ adott. Varasd jelentésében az szerepelt, hogy a városi alkalmazottak vagy latinul és horvátul, vagy egyáltalán csak horvátul tudnak, és a városban élő németek is szívesebben kommunikálnak horvátul.⁵ Esztergomi szenátorok emlékeztettek arra, hogy iratforgalmuk csak latin és magyar nyelven zajlik, és kértek egy létszám fölötti aljegyzőt, akinek a Helytartótanácsból kapott fizetése mellé hajlandók lettek volna évente még 100 forintot biztosítani.⁶ Tizennyolc harmincad-hivatalból mindössze nyolc – többek között Buda, Szeged és Zágráb – számolt be az ott dolgozó hivatalnokok szükséges nyelvismeretéről és a biztonság kedvéért levélmintákat kért. A soknyelvűségéről híres Szepességben 6 kamarai adminisztrátor, illetve prefektus közül egyik sem volt hajlandó németül vezetni az ügyeket. Az összesen 54 megkérdezett hivatalból és személyből (azaz több mind 70 válaszadóból) 45 nem tartotta megfelelőnek saját szakmai kompetenciáját német nyelven. Ez nem tette boldoggá a királynőt.

A többnyelvűség évszázadok óta jellemző volt a magyar hivatalnoki karra, sőt az egész magyar társadalomra. A *Ratio educationis*⁷ szerzői 1777-ben hangsúlyozták, hogy a királyság területén sok nép él együtt, amelyek sok nyelven beszélnek, és ha az országban lakók sok nyelvet tudnak, abból a hazának sok haszna lehet. Fiatalemberek, akik hivatalnoki pályára szándé-

* E témáról először a VII. Nemzetközi Hungarológiai kongresszuson, 2011-ben Kolozsvárott tartottam előadást, utána az Orosz Bölcsészettudományi Alap (RGNF) 14-04-00592a számú projektje keretében dolgoztam ki véglegesen. Az idegen nyelvű forrásokból vett idézeteket saját fordításomban közlöm. Ezúton mondok köszönetet Blaskó Katalinnak jelen cikk lektorálásáért.

¹ Österreichisches Staatsarchiv, Wien (továbbiakban: ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (a továbbiakban: FHKA), Ungarisches Camerale (a továbbiakban: UC), Fasz. r. Nr. 591, Subd. 1, Nr. 139 ex Oct. 1773, fol. 182v.

² ÖStA, FHKA, UC, Hofresolutionsprotokolle Ungarn & Siebenbürgen, Bd. 110: 1772–1773, fol. 261v.

³ Lásd Fallenbüchl Zoltán alapvető munkáit: FALLENBÜCHL Zoltán, *A Szepesi Kamara tisztviselői XVII–XVIII. században*, Levéltári Közlemények, 38(1968/2), 193–236; Uő, *A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században*, LTK 41(1970), 3, 259–336.

⁴ Az önértékelésre a felkérés és az erre érkezett válaszok az alábbi jelzet alatt találhatóak: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) E 47, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamarának regisztraturája, Cancellariae et registraturae necnon postae negotia negotia, item honorifica et gremialia, necnon extraordinaria (továbbiakban E 47), 14. cs., 162 ex Dec. 1773. Minden megérkezett válasz egy sorszámot kapott 1-től 54-ig, ez alatt majd az alábbiakban azonosítható.

⁵ MNL OL E 47, 14. cs., 162 ex Dec. 1773, 15. sz.

⁶ Uo., 21. sz.

⁷ *Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, ford., jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István, Bp., Akadémiai, 1981, 76.

koztak lépni, a kötelező latin nyelv mellett gyakran említették, hogy beszélnek még a magyart, a németet és egy vagy több szláv nyelvet. Ez egyrészt garanciát jelentett arra, hogy a hivatalnokok képesek a többnyelvű lakossággal kommunikálni. Például Csathó Ádám, a Magyar Királyi Kancellária titkára, amikor megpályázott egy állást a máramarosi kamarai adminisztrációnál, azzal érvelt, hogy „nemcsak az egész politikai és kamarai [német] manipuláció fogalmazását, hanem a rutén nyelvet, ennek a népnek gondolkodásmódját és természetét” is ismeri.⁸ Másrészt, a soknyelvűség a jelölt tehetségének, szellemi képességének, szakmai ambícióinak közvetett bizonyítéka is volt. Ritter József Ignác, aki 1768-ban egy sóhivatali állást pályázott meg, büszkén közölte: „Az összes eddig szerzett tapasztalatom alapján, melyet pedig a német, magyar, rutén, szlovák és román anyanyelvek által szereztem, sokkal, de sokkal többre volnék képes, mint egy kamarai állás megkövetelt volna”.⁹ Wlassics Andrásnak, Batthyány herceg magántitkárának pályája is erre az összefüggésre világít rá. A fiatalember 1767-ben a következőt írta magáról: „Egyformán fogalmazok és írok latinul, németül és magyarul, írok horvátul, franciául és olaszul is”.¹⁰ Tehát nem a véletlennek, hanem a nyelvtudás által megerősített szakmai felkészültségének köszönhető, hogy 1773-ban Mária Krisztina főhercegnő közbenjárására a Magyar Királyi Kamarához került számfeletti fogalmazónak, 1779-ben pedig tanácsos lett, 1781-ben azonban korrupcióval vádolták és elbocsájtották a hivatalból.

A 18. század folyamán a németnyelv-tudás egyre fontosabbá vált a hivatalnoki karrier szempontjából. Azok a fiatalemberek, akik a kancelláriai vagy kamarai állások betöltésére pályáztak, részletesen számot adtak nyelvtudásukról. 1748-ben Teissl József Ignác, a brucki harmincad-hivatalnokok egyik leszármazottja, aki 15 év hadi szolgálat után elődei állását szerette volna „megörökölni”, úgy mutatkozott be, mint „nemes honfi, aki a Magyar Királyságban beszélt szláv, illír, román, német és magyar nyelvet tudja, és emellett még olaszul is”.¹¹ (Az állást azonban mégis egy másik jelölt, a sziléziai, német ajkú Franz Spindler kapta meg, aki elmeneült a II. Frigyes porosz király által megszállt Sziléziából és a királynőhöz folyamodott hivatalért vagy nyugdíjért.¹²) Egy másik hivatalnokdinasztia képviselője, Kákonyi Mátyás 1762-ben büszkén közölte: „Különféle nyelveket, azaz a latin mellett még a magyar, német, szláv nyelvet tudom, németül írásban és aritmetikában járatos [vagyok] és ezt az országot, amelyet beutaztam, jól ismerem”.¹³ Nem véletlen, hogy 1773-ban éppen ő lett annak a hat harmincad-hivatalnoknak az egyike, akik hajlandók voltak áttérni a német nyelvű ügyintézésre.¹⁴

A kompetenciák jellege és fokozata természetesen minden egyes esetben különbözött. Fabiani Ferenc adószedő a Nyitra vármegyei Lipótvárról (szintén a megkérdezett hivatalnokok egyike) így írta le kommunikációs stratégiáit: „Hivatalomban alig fordulnak meg más emberek, mint parasztok, és ezek is nagyrészt szlovákok; ha pedig egyik vagy másik ügyfélről kiderül, hogy német, ezek rendszerint katonák, vagy nemesek. El kell fogadnom, hogy nem vagyok német születésű, és a némettudásom nem annyira tökéletes, hogy a hatóságokkal megfelelő módon tudnék leveleket váltani, mindazonáltal nyelvismeretem arra alkalmas, hogy engem minden ember megértsen, és szakmai teljesítményemmel mindenki meg is van elégedve”.¹⁵ Érdekes és hasonló esetről számolt be Richard Bright brit utazó, aki 1818-ban a dél-magyarországi Bátán járt: „A postamester egy idős úr volt [...] ő nem beszélt németül és azt javasolta, hogy én válasszam

⁸ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 592, Subd. 1, Kaschauer Cameral-Administrations-, Ratsgremium, und agenda. Nr. 93 ex Apr. 1779, fol.59v, 61r.

⁹ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 181/2, Subd. 1, Nr. 76 ex Apr. 1768, fol. 562r.

¹⁰ ÖStA, FHKA, Österreichisches Cameralae, Fasz. 3, r. Nr. 3, Subd. 1, Nr. 102 ex Jun. 1767 (föliószám nincs).

¹¹ ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn (továbbiakban HFU), Fasz. r. Nr. 813 (Aug. 1748), 1748 aug. 21., fol. 449r.

¹² Uo., fol. 432v.

¹³ ÖStA, FHKA, HFU, Fasz. r. Nr. 921 (Mai. 1762), 1762 május 6, fol. 81r.

¹⁴ MNL OL E 47, 14. cs., 162 ex Dec. 1773, 10. sz. (föliószám nincs).

¹⁵ Uo., 5. sz. (föliószám nincs).

ki, melyik nyelven szólhatok hozzá; ezek voltak a latin, magyar, szláv és oláh, és én hamar ki is választottam [a latint]”.¹⁶

Mindazonáltal hosszú ideig seholy sem szerepelt hivatalosan, hogy a német nyelv tudása nélkülözhetetlen feltétele lenne egy állásra pályázó kinevezésének. A bécsi kamara nemegyszer kérte magyar ügyfelét, hogy pontosítsa az információt az általa javasolt jelölről: rendelkezik-e megfelelő németnyelv-tudással vagy sem. Ennek eredményeképpen 1766 májusában, amikor Mária Terézia elé került egy kamarai felterjesztés, amely szerint a királynőnek két jelölt közül kellett az egyiket kiválasztania, a következő rendelkezést hozta: „Azoknak, akik kamarai szolgálatot kívánnak vállalni, a német nyelvben és szépírásban való jártassága, mely minden előléptetés szükséges feltétele, mindig ismeretes legyen, és azok, akik ennek a feltételnek eleget tesznek, a többiekkel szemben előnyben részesüljenek”.¹⁷ Tehát a bécsi udvar már legalább tizenöt évvel a II. József által 1784-ben aláírt híres nyelvrendelet¹⁸ előtt megkövetelte a magyar hivatalnokkar jelentős részétől a német nyelv ismeretét és szakmai használatát.

Mária Terézia csakúgy, mint később fia, II. József, nem kételkedett abban, hogy pragmatikus okok miatt a német nyelv válik majd a Habsburg Monarchia közigazgatásának nyelvévé, és a magyarok számára sem lesz más út, mint az, hogy ők is áttérjenek erre a közös közigazgatási nyelvre. A királynő azonban hajlandó volt arra, hogy ezeket a reformokat fokozatosan vezessék be, és arra is, hogy figyelembe vegyék a Királyi Kamara argumentumait. Ennek eredményeképpen 1773 júliusában a Magyar Királyi Kamara javaslatára Mária Terézia jóváhagyta a német nyelv használatát a királyi birtokok igazgatásában, a gazdasági szférában, a vám- és sóhivatalokban, a pénztárnál és hitelügyletekben, egyúttal megengedte azonban, hogy fiskális, privilégium-, adomány- és perügyekben, privilégiumok és birtokok kiadásánál, a Magyar Udvari Kancelláriával, a Királyi Helytartótanáccsal és a Királyi Jogügyek Igazgatóságával folytatott levelezésben továbbra is használják a latin nyelvet.¹⁹ A „türelmetlen” királynő a következő szavakkal fenyegetőzött: „Latinul nem fogok semmit aláírni, a rendeletek állhatnak csupán egy-két sorból, a mellékletek pedig, ha szükséges, lehetnek latin nyelvűek”.²⁰ A kamarai hatóságok a maguk részéről figyelmeztették az uralkodónót, hogy ez a szándéka nem lehet általános, mert ha rendeletének bírósági ereje van, a latin változat aláírása nélkül érvénytelen lehet és ennek nem lesz megfelelő „dekóruma” sem. Így kompromisszumok hosszú sorával sikerült húzni az időt, és megmenteni a latin nyelvben járatos hivatalnokok további alkalmazását.

A Magyar Kamara másik vótumában arról is szó esett, hogy „a legközelebbi jövőben a fiatalokat egész Magyarországon németre fogják oktatni, mert jelenleg az uralkodói szolgálatban álló személyek, akik korábban végezték iskoláikat, alig beszélik ezt a nyelvet”.²¹ Valóban jól nyomon követhető, hogy a magyar hivatalnoki karban két generáció és két karrier-típus találkozott össze. A régi gárda felkészültségét találóan jellemzi Kruspér Pál, aradi kamarai adminisztrátor: „A mostani század húszas éveiben születtem, abban az országrészben végeztem tanulmányaimat, ahol ifjúkoromban semmi esélyem sem volt arra, hogy a német nyelv alapjait megtanuljam. Felnőttkoromban mindent megtettem, hogy elsajátítsam ezt a nyelvet, de nem jutottam többre, mint hogy egyszerűen beszélek, ám nyomtatott és kéziratos szövegeket tudok olvasni, még akkor is, ha fentebb stílusban vannak írva. Németül írni nem tudok, még kevésbé tudnék egy fogalmazványt szerkeszteni”.²² Ezek a szorgalmas, alacsonyabb beosztású alkalmazottak óriási gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeztek, jól ismerték a királyság közjogi és gazdasági rendszerét, általában rokonságban álltak a megyei nemességgel, vagy szoros kapcsolatok fűzték

¹⁶ Richard BRIGHT, *Travels from Vienna through Lower Hungary with some remarkson the sate of Vienna during the Congress in the year 1814*, Edinburgh, Archibald Constable and Co., 1818, 138.

¹⁷ ÖStA, FHKA, UC, Hofresolutionsprotokolle Ungarn & Siebenbürgen, Bd. 107, fol. 167v.

¹⁸ Soós István, *II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 261–301.

¹⁹ ÖStA, FHKA, UC, Fasz r. Nr. 4, Nr. 4 ex Sept. 1773, fol. 150r–166v.

²⁰ ÖStA, FHKA, UC, Hofresolutionsprotokolle Ungarn & Siebenbürgen, Bd. 107, fol. 296v.

²¹ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 4, Nr. 4 ex Sept. 1773, fol. 154r.

²² MNL OL E 47, 14. cs., 162 ex Dec. 1773, 22. sz. (főliószám nincs).

hozzá, és főúri patronátust élveztek. Annyira nélkülözhetetlenek voltak, hogy például 1774-ben, amikor a Magyar Kamaránál megüresedett egy titkári állás, a tizenkét jelölt közül a kinevezést a korosabb Hávor Imre nyerte el, aki már 22 éve szolgált a Kamaránál, kivételesen járatos volt a jogi ügyekben, de kora miatt nem rendelkezett németnyelv-tudással.²³

Hávor azzal indokolta pályázata megalapozottságát, hogy a császári rendelet értelmében a jogi szférában folytatott levelezés egy ideig továbbra is latinul fog zajlani.²⁴ Hasonló módon keresett ürügyet gróf Erdődy János, a Magyar Kamara elnöke, hogy alkalmazhassa Sáros vármegye alispánját, Pécsy Zsigmondot: „Az egyetlen akadályt a német nyelv okozhatná, amelyet ért és jól is beszél, csak írni nem tud rajta. Erre a célra pedig lehetne mellette egy titkárt alkalmazni”.²⁵ Egy másik alkalommal Török József, a Szepesi Kamarai Adminisztráció elnöke a következőt jegyezte meg: „Azóta, amióta bevezették az új manipulációt, és a tanácsosok kéntelenek lettek maguk dolgozni, Pallócsay báró sose sincs az irodában. Ez pedig kár, hogy ő részben a nagy birtokai igazgatásával foglalkozik, részben a német nyelv és a mai napon szükséges tudományok tudása hiányában nem tud tovább szolgálni, mivel veleszületett ésszel és jó ítéletképességgel rendelkezik”.²⁶

Mindazonáltal a régi típusú hivatalnokok többsége nem volt eléggé rugalmas, hogy a felvilágosult abszolútizmus egyre keményebb szakmai követelményeinek – melyek között fontos volt a németnyelv-tudás – megfeleljen. Nem véletlen, hogy a kamarai állásokra a bécsi udvar minden alkalommal nyugdíjazott katonatiszteket alkalmazott, akik – attól függetlenül, hogy a magyar korona alattvalói voltak, vagy más tartományokból származtak – szélesebb látókörrel és jobb németnyelv-tudással rendelkeztek. Jó példa erre a cseh származású és német ajkú Podivin von Kutschersfeld pályája. Édesapja a Csehországban fekvő úgynevezett „Toszkánai birtokok” igazgatója volt, és minden valószínűség szerint megtanította fiát a gazdálkodás alapjaira. A fiatalember az osztrák örökösödési háborúban harcolt, hadifogságba került, majd kiszabadulása után is sok csatában részt vett, számos sebesülést szerzett, és többek között időről időre teljesítette a parancsnokság kisebb-nagyobb privát pénzügyi megbízásait. Nyugdíjazását követően állást szerzett a magyar Szepesi Kamaránál, bár nem lehet tudni, hogy kinek a protekciójával. A bécsi Udvari Kamara elnöke, gróf Rudolf Chotek dicsérte gazdasági génuszát; s tíz év múlva a cseh nemes Podivin von Kutschersfeld a magyar nemesi rangot is elnyerte.²⁷

Az erre tévedt külföldiek mellett többnyire ambíciózus fiatalok kerestek állást az adminisztratív szférában. Ők büszkéek voltak a teljesítményükre, precízen sorolták a megszerzett ismereteiket és az elsajátított nyelveket. Zajgar Antal árvaként került a Szenczi *Collegium Oeconomicum*-ba,²⁸ ahol németül folyt az oktatás. Az úrbérügyekben járatos, frissen végzett fiatalember 1771-ben a Magyar Kamara Levéltárába került. Saját alkalmasságát a következőképpen indokolta: „A fent említett Szenczi alapítványnál különös szorgalommal törekedtem arra, hogy a német nyelvet, helyesírást és fogalmazást megtanuljam, és magamat ebben gyakoroltam”.²⁹ A kamarai levéltárban egészen az 1818-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig dolgozott, 1796-tól sorjegyzői rangban.³⁰

A hivatalnoki állásokra pályázók másik csoportját a kiszolgált magyar testőrök jelentették, akik a Bécsben szerzett németnyelv-tudást nem alaptalanul tekintették jövődi pályájukba való befektetésnek. A szintén a Magyar Kamarai Levéltárnál alkalmazott volt gárdista, Lendvay

²³ MNL OL E 47, 15. cs., 366 ex Mar. 1774. Hávor húsz év alatt képtelen volt a német nyelvet elsajátítani, lásd: ÖStA, FHKA, HFU, Fasz. 870, 1757 jún. 6., fol. 32r.

²⁴ MNL OL E 47, 14. cs., 430 ex Sept. 1773 (fóliószám nincs).

²⁵ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r.Nr. 591, Subd. 1, Nr. 101 ex Nov. 1774, 715v–716r.

²⁶ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 591, Subd. 1, Nr. 49 ex Jul. 1774, fol. 459v.

²⁷ Az életrajzi adatait lásd: ÖStA, FHKA, HFU, Fasz. r. Nr 917, 1762 jan. 15., fol. 442r.

²⁸ Lásd: HEGYI Ferenc, *A Szenci Collegium Oeconomicum, 1763–1776–1780*, Irodalmi Szemle, 26(1983), 531–554.

²⁹ MNL OL E 47, 15. cs., 278 ex Jun. 1774. (fóliószám nincs).

³⁰ FALLENBÜCHL Zoltán, *A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig: 1780–1848*, LtK, 43(1972), 375.

Ignáz ezt írta 1773-ban: „Rendelkezem a mai körülmények között nélkülözhetetlen németnyelv-tudással, ezért a megpályázott sorjegyzői állásra rátermettnek tartom magam”.³¹

Mindezeket figyelembe véve azt feltételezhetjük, hogy az 1760-as évek és 1781 között, amikor II. József császár türelmi rendeletével megszüntette a protestánsok elleni diszkriminatív korlátozásokat, a fiatal és jól iskolázott katolikusok gyakorlatilag monopolhelyzetben voltak a munkaerőpiacon. Például 1778-ban, amikor megüresedett a máramarosi kamarai adminisztrátor helye, a posztra nem a Bereg vármegyei alispánt, Bessenyei Györgyöt (a költő névrokonát) nevezték ki, aki „érdemes ember, ám alig beszél németül, de legalábbis németül írni nem tud”, hanem Szatmár vármegye szolgabíráját.³² Hogy mennyire „veszélyes” lett 1781 után a protestáns konkurencia, jól illusztrálja Zmeskáll Miklós (aki később a Beethovennel való barátsága révén vált híressé) 1784. évi kérvénye, amelyben a Magyar Királyi Kancelláriánál megüresedett fogalmazói állást pályázta meg. Többek között ez áll a szövegben: „Alulírott... a német, latin, magyar, cseh és francia nyelveket tudja... Zmeskáll Miklós ágostoni felekezeti magyar nemes”.³³

Összegzésül azt kellene hangsúlyozni, hogy a felvilágosult abszolutizmus reformszándékai a nyelvpolitika terén nem azt jelentették, hogy a németül nem tudó magyarországi bürokraták helyére a dinasztia hűséges szolgáit kívánta volna helyezni, hanem azt a sikeres törekvést, hogy a németnyelv-tudás követelménye által a hivatalnoki kar szélesebb látókörű, jobb iskolázottságú és szakmailag jobban felkészült személyekkel gazdagodjon.³⁴

---

³¹ ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 1/2, Konv. 3, Nr. 59 ex Apr. 1765, 94r.

³² ÖStA, FHKA, UC, Fasz. r. Nr. 591, Subd. 1, Nr. 6 ex Sept. 1778, fol. 28r.

³³ MNL OL A 39, Magyar Királyi Kancellária Levéltára, Magyar Királyi Kancellária Regisztratúrája, Acta generalia, 4632/1784.

³⁴ KHAVANOVA Olga, „Kitűnő tehetséggel ellátott, különböző nyelveket tudó, jogok tudásával rendelkező...”: hivatalnoki pályafutások a Magyar Kamaránál a felvilágosult abszolutizmus idejében, Századok 148(2014/5), 1209–1228.